

posebne nazive u muškom rodu za zvanja, što ih obavlja muškarac, i posebne u ženskom, kada ih obavljaju žene. Ne bi trebale postavljati na gimnaziju u P. Anu Matetić, profesora XII. plaćevnog razreda, nego Anu M., profesoricu; ne Zoru N., suplenta, nego suplenticu; ne bi trebalo promicati u viši plaćevni razred Mariju Z., liječnika-pripravnika, nego liječnicu-pripravnicu i t. d. Kao što i danas u srednjoj školi, pa i u višim školama, ispunjavamo svjedodžbe za učeni-ka ili učeni-cu, koji je svrši-o ili koja je svrši-la razred i pokaza-o ili pokaza-la odličan uspjeh... tako bismo, upotrebljavajući ženske nazive svagdje, gdje im je mjesto, s malo truda i novčanih sredstava pokazali mnogo razumijevanja za duh našega jezika. — Da bi narod, naročito na selu, takve nazive prihvatio, u to ne treba da sumnjamo. Seljaci ne će nikada pitati: »Je li gospoda doktor kod kuće?«, kada joj uđe u kuću ili ordinaciju, nego će se uvijek zanimati za gospođu doktoricu, što će mi potvrditi svatko, tko je došao u priliku da čuje našeg seljaka, kada upotrebljava takva imena. A oni, koji misle, da bi im (ali samo pokoja) imena bila neobična, sigurno bi se brzo privikli.

AKCENTUACIJA TUĐICA NA -OR U HRVATSKOM JEZIKU

Dalibor Brozović

I.

Profesor Kuzma Moskatelo iznio je pod istim ovim naslovom svoje mišljenje o naglašavanju stranih riječi s nastavkom -or, a uredništvo je pozvalo svoje suradnike na raspravu o akcentuaciji novijih tuđica, kako bi se utvrdila načela za njihovo naglašavanje, koja bi zatim postala obvezna. Prof. Moskatelo ima svakako pravo, kad tvrdi, da se baš oko akcentuacije tuđica na -or podiglo mnogo buke. Kako sam nekad radio na Kazališnoj akademiji i kako sam akcentolog zagrebačkog radija, mogao sam čuti mnogo od te buke. Zato ću i iznijeti svoje mišljenje.

Najživlje se rasprave vode oko riječi *kompozitor* i zato ću nju uzeti kao uzorak. Prof. Moskatelo ima dvije osnovne tvrdnje: da su akcent kompozitor napravili teoretičari, a da se *redovno* govori kompozitor (ipak priznaje, da je naglasak kompozitor stran našem akcentatskom sustavu). Iz sukoba *teorije* i *prakse* prof. Moskatelo pokušava da nađe izbor. Samo to je nemoguće, ako se smatra, da je kompozitor *teorija*, a kompozitor *praksa*, budući da je ovdje teorija izvedena iz prakse na prirodan način, a one prakse, koja je za nas odlučna, pisac možda i ne poznaje. Sigurno je, da ima ljudi, što naglašavaju kompozitor iz teoretskih razloga. Ali ima i drugih. Zar je onih nekoliko milijuna dobrih štokavaca, što govore okupator, došlo do takva naglaska teoretskim izvođenjem iz Daničićevih studija? Ne, oni govore s takvim akcentom zato, što drukčije i ne mogu govoriti, ukoliko govore riječ, koja je za njih obična. A ako pak ne govore kompozitor, razlog je samo u

tome, što te riječi uopće i ne govore. Treba dakle na drugi način postaviti problem. U prvom redu odnos između obaju akcenata u stvarnosti, u praksi milijuna, nije onakav, kakav je prikazan u 2. broju »Jezika«. A zatim, ni uzroci današnje situacije nisu oni iz članka prof. Moskatela. Govorit ću o ta dva problema: o stvarnom današnjem stanju i o uzrocima. Razumljivo je, da pisac članka nije mogao sagledati osnovnih činjenica, on ne poznaje ukupnosti štokavskog dijalekta, što naravno nije njegova krivica, a teoretski je teško doći do ispravnih zaključaka. On u tome nije osamljen, ima mnogo ljudi, što misle kao i on, a neki pak moji sumišljenici govore akcente kao kompozitor zbog jezične lojalnosti, iako nisu uvjereni u stvarnu životnost takva naglašavanja.

Ima još i jedna stvar, o kojoj ćemo se svi složiti. Prof. Moskatelo zauzima se za domaće riječi. Pravo je. Iako ne želimo pretjerati u čistunstvu, svakako valja da strane riječi upotrebljavamo mnogo manje. Svi se okomiše na kompozitora ili na skladatelja su svi zaboravili. Složit ćemo se dakle svi, da tuđice s 52. strane »Jezika« ne treba upotrebljavati bez potrebe. Ostavit ćemo ih samo onda, kad zamjene, koje tamo priopćuje prof. Moskatelo, ne mogu savršeno nadomjestiti tuđica. U takvu je slučaju ipak bolje ostaviti tuđu riječ. No to je sve već posve druga tema.

II.

Htio bih prvo da iznesem stvarno stanje »na terenu«. Kakvo je stanje u Zagrebu i uopće u zapadnom pojasu NR Hrvatske, znamo dosta dobro, a prikazano je uostalom i u članku prof. Moskatela. Zagrebačka štokavština obrazovanih slojeva poznaje samo akcente tipa kompozitor, kao što i inače zadržava više manje originalan akcent stranih riječi (birô, rolô, magister, asistent, Indonêzija). Pojedine su riječi u novije doba prešle u novoštokavsku akcentuaciju: koncert, student, komunist, druge su iz škole prodrle još prije rata: magnēt, Itālija. Ali u stalnom dodiru s kajkavskom okolinom i sa starijim generacijama sve se ove riječi govore i sa starom akcentuacijom. Ovaj je stupanj štokavske akcentuacije karakterističan i za neke druge osobine u jeziku zapadnohrvatske inteligencije: odsutnost dužina, akcenatske analogije (t. j. težnja k mehaničkom pojednostavljenju akcenatskog sustava), fiziološko-akustička neizrazitost akcenata i pojedine generalne pogreške (na pr. gen. pl. Dalmatinaca, žumânjaka i sl.).

Drugo nam je područje, južnodalmatinsko, također prilično poznato. Tu je praktički gotovo sva Dalmacija, budući da i ljudi s neštokavskih ili s perifernoštokavskih područja u Dalmaciji, kad usvajaju književni govor, primaju uglavnom ovu akcentuaciju, a ne zagrebačku. To je ono, što prof. Moskatelo preusko zove naglaskom Dubrovnika i Dalmatinske Zagore. Za ovo su područje značajni akcenti kao matematika, politika, student, u kino, natura, dakle akcenti se potpuno štokaviziraju. No ova se akcentuacija ne razvija na istoj bazi kao književna, ovdje su

riječi izravno preuzete iz živih romanskih jezika.¹ U konačnu akcentuaciju stranih riječi ovo će područje unijeti vrlo malo svojih oblika.

Treće područje obuhvaća NR Bosnu i Hercegovinu i novoštokavske krajeve Hrvatske i Slovenije.² Mislim, da je ono najmanje poznato. Na prvom nas području zanima samo govor inteligencije, budući da samo ona govori štokavski, na drugom je socijalna diferencijacija dosta nevažna, ali na ovom trećemu valja vrlo pažljivo razlikovati puk i inteligenciju. Kod puka je pitanje lako: svaka riječ, što je primljena u obični razgovorni rječnik, vlada se kao i sve druge riječi u tome kraju. Ako ima akcenata kao Dalmatīnācā, žumānjākā, bit će i naglasaka kao Jugoslāvija, okupātor. Gdjegdje se, osobito u Lici i na Kordunu i Baniji, čuju akcenti kao okupātor, što spominje i prof. Moskatelo. Ali u središtu se poznaje samo akcentuacija književnog tipa: okupātor, Jugoslāvija. One tudice, koje narod ne govori redovno, mogu se čuti i sa stranim akcentom. No ta je riječ onda izdvojena, kao citirana, oponašana, ona ni u kojem slučaju ne ulazi u svakidašnji, obični rječnik, poznaju je samo pojedinci i upotrebljavaju samo u doticaju s vanjskim ljudima.

Inteligencija na ovom trećem području nema jedinstvene akcentuacije stranih riječi. Svaki pojedinac pokazuje u svojoj akcentuaciji svoj osobni životni put. U bosanskim je gradovima inteligencija vrlo raznolika podrijetla. Dosta je obitelji došlo u Bosnu za vrijeme Austro-Ugarske, drugi su se školovali u Hrvatskoj. Ni oni, što studirahu u Beogradu, nisu donijeli akcenata boljih od zagrebačkih, bar što se tiče stranih riječi. Kod čovjeka pojedinca razlikuju se akcenti tudica iz njegove struke od onih, što su iz opće gradske civilizacije i kulture. Osim toga postoje i različiti mjesni akcenatski sistemi, koji nisu svi podjednako novoštokavski. Iz svih tih činilaca zajedno proizlazi, da inteligencija na ovom trećem području govori sve prijelaze od akcentuacije zagrebačkih obrazovanih slojeva do one književnoštokavske iz Benešićeva rječnika (koji uostalom nije bez pogrešaka). No sigurno je, da književna akcentuacija napreduje. Ukoliko puk usvoji koju riječ, a usvaja je samo s novom akcentuacijom, onda je i inteligencija polako prima u tom obliku. Čak i bez toga riječi, koje se mnogo govore, dobiju novoštokavsku akcentuaciju kod većine.

Prof. Moskatelo čuo je od ljudi, koji nisu ni spikeri ni teoretičari, samo dvije riječi na -or s novim akcentom: novātor i senātor (profesor i direktor ne idu ovamo). Ostale se riječi u običnom životu prema njegovu mišljenju (čuvenju) čuju samo sa starim akcentom, pa čak i okupātor. No uopće nema sumnje, da u čistih novoštokavaca (gdje postoje samo akcenti kao Bōsānācā, nā grōblje) nitko ne govori okupātor. Okupātor je sasna narodna riječ. Širi slojevi govore i diktātor, gnjavātor, u novije doba i organizātor, a kod inteligencije i građanstva akcenti

¹ Pisac se ne izražava precizno, kad govori o akcentu kao kompozitor kao o romanskom naglasku. To je njemački akcent vezan uz latinski nominativ.

² Srbiju i Vojvodinu poznajem površno.

kao ventilator, regulator, inkubator, reformator, deklamator i dr. nisu na centralnom području (a ni u Dalmaciji) nikakva rijetkost, iako su sve te riječi nabrojene na str. 51. »Jezika« kao primjeri, što se u praksi redovno govore sa stranim akcentom.

III.

Da još jednom postavimo pitanje: »Pa otkud onda tolika oporba protiv novih naglasaka?« Mene to pitanje profesionalno veoma zanima i pokušat ću da na nj i odgovorim. Odgovori, koje je dao prof. Moskatelo, ne mogu me zadovoljiti.

Nije tu samo opozicija protiv lošeg izgovora kod nekih glumaca i spikera (kompòžitor, ili čak kompòžitor).³ Uzroci su mnogo dublji. Akcenti ne prelaze zato, što ih netko preko noći prekiva u novoštokavsku akcentuaciju ili iz poštovanja prema narodnom jeziku, da ostanem kod Moskatelovih formulacija. Naglasak se prenosi zato, što je gotovo nemoguće izgovoriti silazni i brzi akcent u sredini izgovorne cjeline, ako ih izgovaramo s punim štokavskim muzičkim intervalom i s punom napetošću. A kod nas se akcenti ne izgovaraju na pravi način ni kod perifernih ni kod zagrebačkih »školskih« štokavaca. Novoštokavska je akcentuacija pravom štokavcu fiziološka potreba. Zagrebačkom je stečena navika. On ju je naučio u školi i u obrazovanom društvu, nije u njemu nastala organski, primio ju je gotovu. Kako u književnosti i u slušanom narodnom govoru nije našao novoštokavske akcentuacije na nekim kategorijama stranih riječi, budući da ih tamo nema, on je ostao pri staroj akcentuaciji. Jasno, tu je utjecao i strani naglasak, živa veza s njemačkim, ali to nije bitno. Bitno je, da njega nije ništa gonilo da promijeni akcent tih riječi. I kad su se jednom tuđice sa stranim naglasom uklopile u njegov sistem pojednostavljene štokavske akcentuacije, stvorila se navika, a onda je to teško razbijati. Otud i samo otud otpor.

Prof. Moskatelo nema pravo, kad misli, da su naši ljudi akcente kao politika čuli u originalu kao brze pa ih onda pretvorili u spore. Da su ih čuli kao brze, pretvorili bi ih u dubrovački oblik politika. Direktor nije »dubrovački« akcent, a ipak se čuje i dirèktor, ili Ljubljàna umjesto Ljùbljana (tu je i analogija prema -àna). To se može objasniti samo tako, da štokavci, koji su napravili akcent politika ili dirèktor, nisu čuli politika ili dirèktor. To nije bio *njihov* brzi akcent. Kako ono, što su čuli, muzički nije odgovaralo nijednom njihovom akcentu, a po napetosti je bilo bliže sporom nego brzom, oni su te riječi počeli izgovarati sa sporim. Slično je bilo i s riječima kao brigáda, medicína, koje su isto tako dobile uzlazni, budući da u originalu nije bilo onog energičnog udara karakterističnog

³ Istina je doduše, da mnogi ogorčeni protivnici akcenta kompòžitor sluhom ne razlikuju tog akcenta od svog kompozitora, ako se kompòžitor izgovori apsolutno štokavski. To može potvrditi i dr. B. Klaić. Samo ne znam, zašto se mnogi bune protiv mađarskog (!) zvuka prenesenog akcenta (i prof. Moskatelo, ako se ne izgovori dužina), kad bi mađarski zvuk bio kòmpozitor.

za štokavske silazne intonacije. To je razlog, zašto se nije promijenilo mjesto akcenta, i ništa drugo.⁴

Slučaj (a možda i neka zakonitost, koju bi valjalo potražiti) odlučio je, da od mogućih akcenatskih parova okupātor-okupátor, medicína-medicína, politika-pòlitika, direktor-dirèktor, postanu opća tendencija okupātor, medicína, direktor, politika. Te su se tendencije u štokavštini književnog tipa složile u sustav, i on je već u kretanju, napreduje. Sporedne tendencije (okupátor, Jugoslávija, dirèktor, medicína, pòlitika) u jeziku uvijek ostanu slijepe ulice razvitka. A kad već imamo određene tendencije (kompozītor — kompòzitor, ignorirajući kompozítora), onda svoju ortoepiju moramo do kraja uskladiti s tom tendencijom, što se učvršćuje u sistem. Naša ortoepija priznaje samo centralnoštokavski izgovor akcenata sa stanovitim točno određenim akustičkim značajkama. Tko upotrebljava tudice na -or i ujedno izgovara akcente prema ovim normama, ne može izgovarati kompozītor (ponavljam, ni na centralnom području iz raznih razloga ne izgovara sva inteligencija fiziološko-akustički potpune štokavske akcente). Koliko nam se god gdjekad činilo, da centralnoštokavski akcenatski sustav kao cjelina uzmiče, to je samo relativno, ograničeno i prividno, pojedinačno. U apsolutnom mjerilu taj sustav polako i sigurno nezadrživo napreduje, potpomognut svojom golemom masom govornih subjekata i objektivnim prilikama, koje mu jako pogoduju. U apsolutnom mjerilu, uzmemo li čitavo lingvističko područje hrvatskosrpskog jezika, svako pokoljenje bolje govori od prethodnoga (kolikogod i bilo štokavaca, koji su kao pojedinci ponešto pokvarili svoj govor). Kad je tako, onda ne smijemo ni stranih riječi izuzeti iz svoje ortoepije. Ili je uopće i ne smijemo stvarati. Ortoepija za deset godina, koja se nakon toga opet mora čitava prilagoditi i opet samo za deset godina, nije ortoepija, nema svoga osnovnog smisla. Prekjučer je bilo studènt, okupātor, senātor, asistènt, kompozītor, jučer stùdent, danas senātor, sutra okupātor, prekосуtra asistent, jednom možda čak i kompòzitor! I tko će tu odlučivati, što već može, što još ne može? Teoretski je jasno, da moraju svagdje doći novoštokavski akcenti. U praksi imamo uporište, linija razvitka poklapa se s time. Kad je sve tako, e onda valja presjeći odjedamput.

Mnoge energije, što se troše u raspravama oko kompòzitora i kompozítora (pa čak i »autsajdera« kompozítora), valjalo bi utrošiti u izvanredno korisnom poslu: kako postići, da se stvarno i izgovara kompòzitor. Kad već dostignemo i spori akcent i dužinu, još uvijek nismo sve riješili. Rekoh već, da svi naši akcenti nisu isti. To je osobito vidno kod sporoga. Imamo ga tri osnovne vrste (ako izuzmemo prijelaz u uzlazni): sjeveroistočni, centralni i jugoistočni. Uzmimo na primjer riječ stùdent.

⁴ Želja, da se ne mijenja originalno mjesto akcenta, nije nimalo odlučna. Kad je god postojao fiziološki imperativ, štokavci su prebacivali sve akcente bez razlike. Zašto nema turcizama sa stari m akcentom?

Sjeveroistočni spori (Srijem i okolni krajevi) imat će *u* dugo, muzički izrazito visoko, *e* niže, kraće, slabije. Jugoistočni (na raznim krajevima Dalmacije) ima niže i kraće *u*, udar je jači, početak viši, *e* će pak biti više, duže (kod ove riječi zbog sonanta još duže), jače. Svi su ovi komparativi uzeti u odnosu na centralni spori. Tu su oba samoglasnika ujednačena i dužinom i visinom i snagom, samo se, jasno, ipak osjeća, gdje je naglasak. Akustički je dojam (bar za moje uho, možda je i navika) čist, uravnotežen, bez obojenosti, bez prizvuka. Mislim, da je objektivno, ako kažem, da je centralni spori i ljepši i pogodniji i da samo on može postati ortoepski standard. Samo nažalost on je i najteži za uvježbavanje. To mogu reći iz vlastite prakse. I sjeveroistočni i jugoistočni mnogo je impresivniji, mnogo se lakše oponaša, brzo se prilijepi i spikeru i glumcu. Ali ako izgovorimo na pr. kompozitor s bilo kojim sporim osim centralnoga, riječ postaje neugodna svakome, tko je navikao na izgovor kompozitor. Iako je glavni uzrok otporu ustaljenost navike i nedostatak potrebe za promjenom, neobičan, stran, provincijski, »folkloran« akustički dojam ovih dvaju sporih akcenata ipak pojačava taj otpor. Ali ako se ispravno izgovori kompozitor, s centralnim sporim, onda se akustički dojam ne razlikuje bitno od izgovora kompozitor, razlika je više u stupnju, više u kvantiteti nego u kvaliteti. Zato je jedini izlaz iz spora oko tuđica na -or istodobna briga i za ispravan akcent i za njegov ispravan izgovor. A uporište se može naći i u teoriji i u praksi.

VIJESTI IZ HRVATSKOG FILOLOŠKOG DRUŠTVA

Na prvoj sjednici u mjesecu veljači konstituirao se odbor Hrvatskog filološkog društva tako, da su za potpredsjednika izabrani sveučilišni profesori dr. Stjepan Ivšić i dr. Mirko Deanović, za blagajnika sveučilišni asistent Vladimir Vratović, a za knjižničara sveučilišni profesor dr. Veljko Gortan, koji je prije toga kooptiran u odbor.

Utvrđen je i red predavanja za proljetno razdoblje. 7. travnja predavat će u X. dvorani Filozofskog fakulteta prof. Stjepan Ivšić o karakteristikama novoštokavske akcentuacije, a 5. svibnja prof. Ljudevit Jonke o ideološkim osnovama hrvatske filološke škole 19. stoljeća. Predavanja počinju u 19 sati.

U sekciji za teoriju književnosti i metodologiju književne povijesti predavat će 14. travnja asistent Jure Kaštelan o biografiji i književnom djelu, 28. travnja asistent Miroslav Beker o američkom književnom kritičaru Edmundu Wilsonu, 12. svibnja prof. Fran Petreš o ekspresionizmu i 26. svibnja prof. Zdenko Škreb o književnom teoretiku Emilu Steigeru. Predavanja se drže u Društvu sveučilišnih nastavnika u Kavurićevoj ulici br. 17, u 20 sati.

Na istom mjestu, također u 20 sati, drže se i predavanja u sekciji za opću lingvistiku. Tako će 21. travnja govoriti prof. Cvjetko Job o lingvističkom arhivu i filološkoj dokumentaciji, a 10. svibnja prof. Josip Hamm o putovima i zadacima suvremene slavistike.

Poslije svakog predavanja otvara se diskusija o iznesenim problemima. Predavanjima mogu prisustvovati svi članovi Hrvatskog filološkog društva.

Uredništvo »Jezika« zahvaljuje se ovom prilikom g. Franji Petričeviću iz Splita, koji je za časopis »Jezik« priložio osam tisuća dinara.